

УДК 783.6 (477.87)

DOI 10.32782/2224-0926-2022-1-43-3

Ігор Задорожний
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музичного мистецтва,
Мукачівський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ІРМОСАХ КАНОНА РІЗДВА ХРИСТОВОГО ЦЕРКОВНОГО ПРОСТОПІНІЯ БОКШАЯ-МАЛИНИЧА

У статті розглядаються особливості структурування музичного матеріалу в ірмосах канона Різдва Христового Церковного Простопінія 1906 року. Визначено та уточнено характер змін при формуванні музичної складової частини ірмосів, показано прямий зв'язок із рукописними і друкованими ірмологіонами, способи оновлення давніх форм сакральної монодії в регіональній церковно-співочій практиці на початку ХХ століття. Помітною особливістю мелодико-ритмічних новоутворень в ірмосах є домінування музичних принципів їх структурування, прояви народно-пісенних ритмоінтонацій, орієнтація церковних співців на стислі та спрощені форми розспівування богослужбових текстів.

Ключові слова: ірмологіон, Простопініє сакральна монодія, ірмос, музичний текст.

Важливим завданням досліджень професійної музичної культури Закарпаття є відтворення загальної картини її розвитку, детальних студій її окремих компонентів у розмаїтті народно-пісенних традицій, регіональних звичаєвих особливостей. На цьому тлі найбільше питань виникало у процесі усвідомлення традицій церковного співу, особливостей музичних текстів тих чи інших жанрів *Церковного Простопінія* 1906 року Бокшая-Малинича [6], оскільки це вимагало врахування різносторонніх аспектів формування церковно-співочого репертуару, структурних особливостей жанрів сакральної монодії та їх змін у процесі тривалих русько-візантійських співочих контактів.

Словацький дослідник Д. Панцза висловив ряд припущень щодо впливу болгарського напіву на ірмоси канонів Різдва Христового, Богоявлення та Стрітіння Господнього. Використовуючи метод паралельного зіставлення окремих мотивів, фраз ірмосів з *Простопінія* та стихир, тропарів болгарського напіву з ряду друкованих джерел (Львівського ірмологіону 1816 р., *Гласопісця* 1894 р. І. Дольницького, *Напівника Церковного* І. Полотнюка 1902 р. та ін.), дослідник відзначає певну їх подібність в опорних тонах, квартових стрибках, контурах мелодій. Порівняння дало підстави віднести розглянуті ірмоси з *Простопінія* до болгарського напіву та утверджувати думку про можливу подібність і до інших жанрів [8, с. 208].

Проте запропонований метод порівнянь музичного тексту (окремих фраз) не дає відповіді на питання особливостей структурування музичного матеріалу в ірмосах зазначених канонів свят у *Простопінії*. Не враховано і факту паралельного функціонування різновидів напівів (київського, болгарського, грецького та ін.) протягом століть, творчих процесів їх взаємодії та адаптації [5, с. 171–194], особливостей музичної стилістики жанрів болгарського напіву [3].

За нашими спостереженнями, в ірмосах канону Різдва Христового *Церковного Простопінія* простежується зв'язок зі зразками рукописних і друкованих ірмологіонів XVII – поч. XIX століть [1, с. 107]. Враховуючи факт лише часткового висвітлення відповідної проблематики, зосередимо увагу на уточненні та ширшому висвітленні

особливостей формування музичного тексту в ірмосах канону Різдва Христового у *Простопінії*, показі змін та переосмислення елементів інтонаційно-ритмічної першооснови в локальній практиці, на що звертаємо основну увагу у статті.

Задля вирішення поставлених завдань наші спостереження побудуємо на визначенні особливостей ритмомелодики, інтонацій, структурування музичного матеріалу в ірмосах канону Різдва Христового *Простопінія* з подальшим порівнянням отриманих результатів зі зразками рукописних і друківаних ірмологіонів XVII – поч. XIX ст. Опираючись на принципи часомірної метрики [5, с. 67–101], наведемо приклади порівнянь метричних параметрів в ірмосі першої пісні, що забезпечує ширший контекст інтонаційно-ритмічного оновлення та збереження ірмолійних музичних текстів у регіональній співочій практиці.

Характерною особливістю формування музичного матеріалу в каноні Різдва Христового *Простопінія* є використання в ірмосах двох мелодико-ритмічних зворотів-поспівок та їх варіантів (А-В), на основі яких відбувається розспівування тексту (див. приклад № 1).

А 6 = В 5 =

Хри-сто́с ра-жа́д-гг-са, сла-ни-те, — Хри-сто́с са-ни-вісь; сла-ни-те,
--- А1 6 = В1 5 = ---
Хри-сто́с на-зи-ма́й воз-но-си-ти-са, по́и-ти Го-спо-ді — ни-ма́й на-зи-ма́й,
--- А2 6 = В2 4 = ---
і-ни-сі-лі-амъ во-спой-ти мо-ді-і, — і-ку про-сла-ни-са.

Приклад 1. Ірмос 1 пісні канону Різдва Христового з *Простопінія* 1906 року.

Таким чином, форма ірмоса першої пісні набуває такого схематичного вигляду: (А+В+ А1+ В1+ А2+В2).

Саме музичний матеріал ірмоса першої пісні склав основу розспівування текстів ірмосів 3-9 пісень канону Різдва Христового, чого не спостерігається в зразках ірмосів рукописних і друківаних ірмологіонів XVII–XIX століть. Відповідний запис у *Простопінії* добре ілюструє спрощення музичної складової частини, способи формування варіантів мелодичних зворотів (див. приклад № 2-3).

А

3.

Зупинимось на показі характеру зв'язків та співвідношення музичного матеріалу ірмосів *Простопінія* та ірмологіонів.

При паралельному зіставленні початкових віршових рядків ірмоса 1 пісні з *Простопінія* 1906 року та Катавасійника 1875 року Ангела Іванова, пізньої болгарської співочої практики [4, с. 160–175] (приклад № 5), бачимо певну подібність у контурах руху мотивів. А у *Простопінії* музичні звороти іншої ритмічної будови, які розміщуються на інтервал кварта (квінти) вище болгарського вірця.

Приклад № 5. Початкові музично-віршові рядки ірмоса 1 пісні канона Різдва Христового з *Простопінія* 1906 р. та Катавасійника 1875 р. А. Іванова.

Порівняння композиційної структури ірмоса 1-ї пісні з *Простопінія* та рукописного Ірмологіона 1809 року І.Югасевича показало аналогічну закономірність у їх метричній будові: в ірмосі *Простопінія* – (6+5), (6+5), (6+4), а в ірмосі з ірмологіона – (6+6), (6+5), (5+4) метричних одиниць (у *Простопінії* половинна, а в ірмологіоні – ціла тривалість). В обох зразках наявні геміольні співвідношення (чергування груп з трьох тривалостей із групами з двох), які виділяємо пунктирними дужками у вигляді половинної та цілої ноти крапкою (η. та ω.). Зазначимо, що при суттєвих змінах у ритмо-інтонаційному матеріалі, незначній різниці у кількості тривалостей, зберігаються метричні пропорції у віршових рядках (див. приклад № 6).

Приклад 6. Ірмос 1 пісні канона Різдва Христового з рукописного Ірмологіона 1809 року І. Югасевича

Паралельне зіставлення піввірша «пойте Господеви вся земля» («В») ірмоса 1-ї пісні з *Простопінія* та ряду рукописних і друківаних ірмологіонів XVII–XIX століть показує як часткову зміну інтонацій, так і більшу спільність у контурах мелодичного розвитку зі зразком з рукописного Ірмологіона 1809 року Івана Югасевича (див. приклад № 7)

У наступному піввірші «и веселием воспойте...» у *Простопінії* суттєво змінюються інтонації, мелоритміка набирає самостійних рис. За рахунок появи хроматизмів, загострення тяжіння утверджується інша ладова модель порівняно з діатонічною основою в ірмолях, що вказує на спорідненість з народними піснями карпатського регіону, для яких характерна мінливість інтонацій. Такі зміни ірмоложних діатонічних поспівків дають підстави провести паралелі з народнопісенними інтонаціями, визначити один із способів оновлення музичної мови у церковно-пісенній практиці, що зафіксовано у *Простопінії* 1906 року.

Спосіб скорочень, формування окремих мотивів, поява ритмо-інтонаційних змін у *Простопінії* добре простежуються при паралельному зіставленні музично-віршових рядків з рукописних і друківаних ірмологіонів XVII–XIX століть (див. приклад № 7).

Простопініє 1906 р.

Рукописний ірмологіон 1809 р. І.Югасевича

Друківаний Почаївський ірмологіон 1794 р.

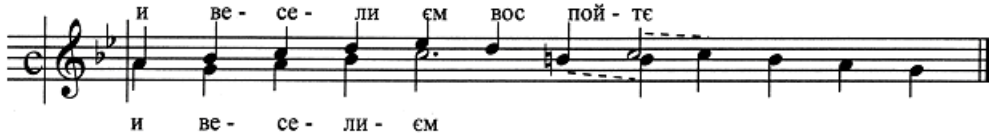
Львівські друківані ірмологіони 1709 р., 1757 р.

Рукописний ірмологіон 1634-50 рр! (за каталогом Ю.Ясіновського №29)

Приклад 7. Порівняння музично-віршових рядків ірмоса 1 пісні канона Різдва Христового з *Простопінія* 1906 року та рукописних і друківаних ірмологіонів XVII–XIX ст.

Слід зазначити, що певні зміни та варіанти виникали і внаслідок придатності ірмоложних мелодій для втворювання. Якщо умовно застосувати накладання піввірша «и веселием воспойте» з *Простопінія* та з ірмологіонів, то побачимо терцієве співвідношення у висхідному русі.

Простопініє 1906р.

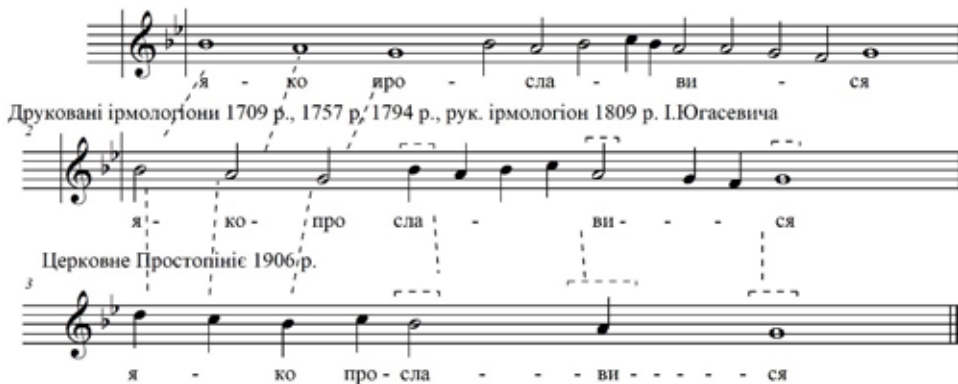
Почаївський 1794р., Ірмолої І.Югасевича 1784-85, 1809, 1811-1812рр.

Приклад 8. Піввірш заключного рядка ірмоса 1 пісні канона Різдва Христового.

Тож особливості змін музичних текстів відбувались за ритмічної модифікації, терцієво-інтонаційної варіантності при збереженні плавності мелодики, наспівності, розгортання суміжними тонами.

Аналогічні співвідношення в музичному матеріалі спостерігаємо і в заключному піввірші «яко прославися», де в ірмосі *Простопінія* зберігаються опорні тони, а ланки початкового мотиву зміщено на терцію вище в порівнянні з ірмолоюною мелодикою.

Рукописний ірмологіон 1634-50 рр. (За каталогом Ю.Ясіновського №29)

Приклад 9. Заключний піввірш ірмоса 1 пісні канона Різдва Христового

Отже, в ірмосах Різдва Христового *Простопінія* представлено специфічний варіант розспівування текстів на основі декількох варіантів мелодико-ритмічних зворотів, у яких основні зміни ритмо-інтонацій свідчать про суттєві скорочення і трансформацію традиційних нормативів ірмолоюних напівів. Лише окремі спільні мотиви, опорні тони, вторування та стабільність метричної будови засвідчують пряму залежність новоутворень від базової ірмолоюної основи, що добре бачимо при порівнянні всієї структури ірмоса першої пісні канона Різдва Христового з друкованого Ірмологіона 1757 року та *Простопінія*.

Христос раждається
з канону Різдва Христового

Ірмологіон
1757

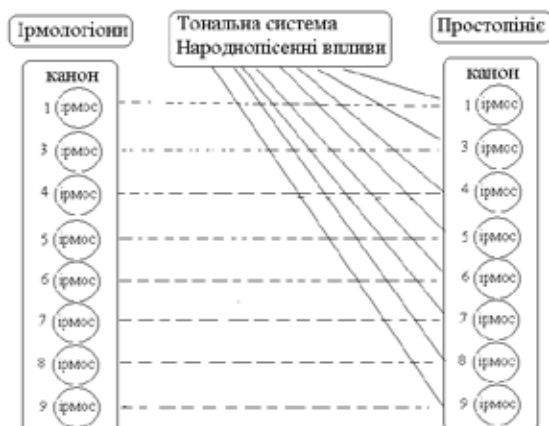
Простопінія
1906

The image displays two musical staves for the hymn 'Христос раждається' (Christ is born). The left staff is from the 1757 Irmologion, and the right staff is from the 1906 Prostopiniya. Both staves show the melody in a single system with a key signature of one flat (B-flat) and a common time signature (C). The lyrics are written below the notes. The 1757 version includes a metric signature (4+3)+6 at the end of the first line. The 1906 version includes a metric signature (6+5) at the end of the first line. The two versions are compared to illustrate the metrical structure of the hymn.

Приклад 10. Ірмос 1 пісні канона Різдва Христового з Львівського друкованого ірмологіону 1757 року та Простопінія 1906 року.

Паралельне зіставлення двох структур ірмоса першої пісні «Христос раждається» ілюструє метричну впорядкованість, стабільність часово-метричних параметрів музично-віршових рядків, які виступають важливим фактором формотворення і підтверджують тісний зв'язок ірмоса Простопінія з аналогами друкованих ірмологіонів.

Помітною особливістю в музичних текстах Простопінія є усамостійнення засобів музичної виразності, вкраплення типових народно-пісенних ритмоінтонацій, впливи тональної системи, що засвідчує способи та характер оновлення музичної мови традиційних ірмоложних напівів (приклад № 11).

Приклад 11.

Запропоновані методи компаративного аналізу музичних текстів різних джерел вказують на доцільність врахування різностильових нашарувань в сакральній монодії, широкої проблематики досліджень музичної текстології [7, с. 235–243], використання комплексного і системного підходу в аналізі духовних співів давньої України, що увиразнює картину спільного та відмінного, забезпечує усвідомлення специфіки формування регіональних традицій церковного співу.

Ihor Zadorozhnyi. Particularities of shaping musical content in heirmoi of the Canon of the Nativity of Christ in Prostopiniye by Bakshai-Malynych

The article examines the peculiarities of the structuring of musical content in the heirmoi of the canon of the Nativity of Christ in church Prostopiniye of 1906. The author determines and specifies the nature of changes in the formation of the musical component of heirmoi, and elucidates the direct connection with handwritten and printed irmolohions, methods of updating ancient forms of sacred monody in regional church singing practice at the beginning of the 20th century. A noticeable feature of melodic and rhythmic new formations in heirmoi is the dominance of musical principles of their structuring, manifestations of folk-song rhythm intonations, and orientation of church singers to concise and simplified forms of singing liturgical texts.

Key words: *irmolohion, Prostopiniye, sacral monody, heirmos, music text.*

Література

1. Задорожний І. Ірмоси Простопінія: джерела, особливості мелодики. *Простопініє – наша спільна спадщина : Матеріали конференції присвяченої сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного Простопінія» о. І. Бокшай.* Ужгород : Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007. С. 103–123.
2. Колесса Ф. Музикознавчі праці. Київ : Наукова Думка, 1970. С. 266–287.
3. Корній Л., Дубровіна Л. Болгарський наспів з рукописних нотолінійних ірмолоїв України кін. XVI–XVII ст. / Інститут української археографії НАН України. Київ, 1998.
4. Пішлегер М. Певческая богослужебная книга «Катавасийник» в болгарских изданиях XIX–XX века. *Православна монодія: її богословська, літургійна та естетична сутність: Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського.* Вип.15. Київ, 2001. С. 160–177.
5. Цалай-Якименко О. Київська школа музики XVII ст. Київ – Львів – Полтава : НТШ, 2002.
6. Церковное Простопініє. Унгварь : Унію, 1906. 191 с.
7. Ясіновський Ю. Із спостережень над текстами української церковної монодії. *Musica humana: Збірка статей кафедри музичної україністики.* ч. 1. Львів : ЛДМА ім. М.В. Лисенка, 2010. С. 235–243.
8. Pancza D. Kánony sviatkov Narodenia, Bohozjaveniaa Stretnutia Pana v Bokšayovom irmologione. *Простопініє – наша спільна спадщина : Матеріали конференції, присвяченої сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного Простопінія» о. І. Бокшай.* Ужгород : УжБА ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007. С. 208.

